

EEN RAADSELACHTIG STADSWAPEN

onderzoek naar een wapen van 's-Hertogenbosch in het Noordbrabants Museum

Sylvia Dumont

Een onderzoek naar de werking van het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch in de achttiende eeuw leidt onvermijdelijk tot een of meerdere bezoeken aan het Stadsarchief. Diverse soorten bronnen uit die periode kan men hier raadplegen. Behalve archiefstukken kunnen echter ook voorwerpen de werking van het stadsbestuur illustreren. De collectie van het Noordbrabants Museum herbergt hiervan verschillende voorbeelden. Van de meeste objecten die op de historische afdeling te zien zijn, is de voormalige functie en context bekend. Er zijn echter ook een aantal voorwerpen waarvan men alleen vermoedens heeft over de vroegere context. Sylvia Dumont, freelance onderzoekster en momenteel verbonden aan museum Het Markiezenhof in Bergen op Zoom, doet verslag van een speurtocht naar een raadselachtig wapen.

Stadswapen

In de collectie van het Noordbrabants Museum bevindt zich een houten stadswapen van 's-Hertogenbosch aangevuld met tekst en jaartallen.¹ Zoals op de afbeelding te zien is, wordt het bekende stadswapen, compleet met kroon en wildemannen, aan de onderzijde gesierd door een ovaal vlak

met daarin de vermelding '1708 a 1724'.

Tussen het loof dat zich om het wapen heen slingert is een banderol aangebracht met de tekst: 'Jonkheer Jacques van der Hoeven / Schepenen van 's Hertogenbosch'. Op de lijst onder het wapen is een tekst geschreven die luidt: 'volgens resolutien de dato den 28 october en 5 december 1711'.²

Tot heden vermoedden medewerkers van het museum dat Jacques van der Hoeven van 1708 tot 1724 schepenen van Den Bosch was geweest en dat in genoemde resoluties uit 1711 de aanleiding genoemd zou worden waarom het stadswapen gemaakt was. Gezien de vermelde jaartallen dacht men dat het wapen rond 1725 vervaardigd was. Mogelijk dat het vervolgens boven een deur bevestigd was geweest. Misschien van een woonhuis van schepenen Van der Hoeven? Volgens de Handelingen van het Provinciaal Genootschap, waaruit het Noordbrabants Museum is voortgekomen, had dit gezelschap het stadswapen in 1901 aangekocht uit de 'collectie Heeswijk'. In het museum nam men daarom aan dat op een of andere manier het stadswapen in deze collectie van A.J.L. baron Van den Bogaerde van Terbrugge terecht was gekomen.³ In de jaren 1899-1902 werd deze vermaarde verzameling van

kunst en antiek in zeven delen geveild. Uit de catalogus van het museum uit 1926 blijkt dat het stadswapen, net als nu, een onderdeel was van de vaste collectie.⁴ Later raakte het voorwerp in verval en werd het in de pot op zolder opgeslagen. Met de verhuizing van het museum naar het voormalige gouvernementspaleis aan de Verwersstraat in 1987, werd de hele museale opstelling veranderd.⁵ Het stadswapen werd gerestaureerd en kreeg zijn huidige plaats in de vaste collectie. De toelichtende tekst is tot heden summier: 'Dessus-de-porte of deurstuk met het wapen van 's-Hertogenbosch, omstreeks 1725'.

Resoluties

De eerst te raadplegen bronnen in de zoektocht naar de context van dit voorwerp waren uiteraard de schepenresoluties van 28 oktober en 5 december 1711.⁶ De schepenen waren 28 oktober 1711 bij elkaar gekomen maar niet op 5 december 1711. De veertig leden tellende raad of magistraat van 's-Hertogenbosch had op beide data wel vergaderd.⁷

Het enige onderwerp wat op beide vergaderingen ter sprake kwam, was de verdeling onder de veertig raadsleden van de zogenaamde 'commissiën over zeven rekeningen', d.w.z. het afforen van de rekeningen van diverse stedelijke instellingen.⁸ Ons onderzoek naar het wapen kwam hiermee in eerste instantie niet veel verder, maar de 'commissiën' duiken straks weer op.

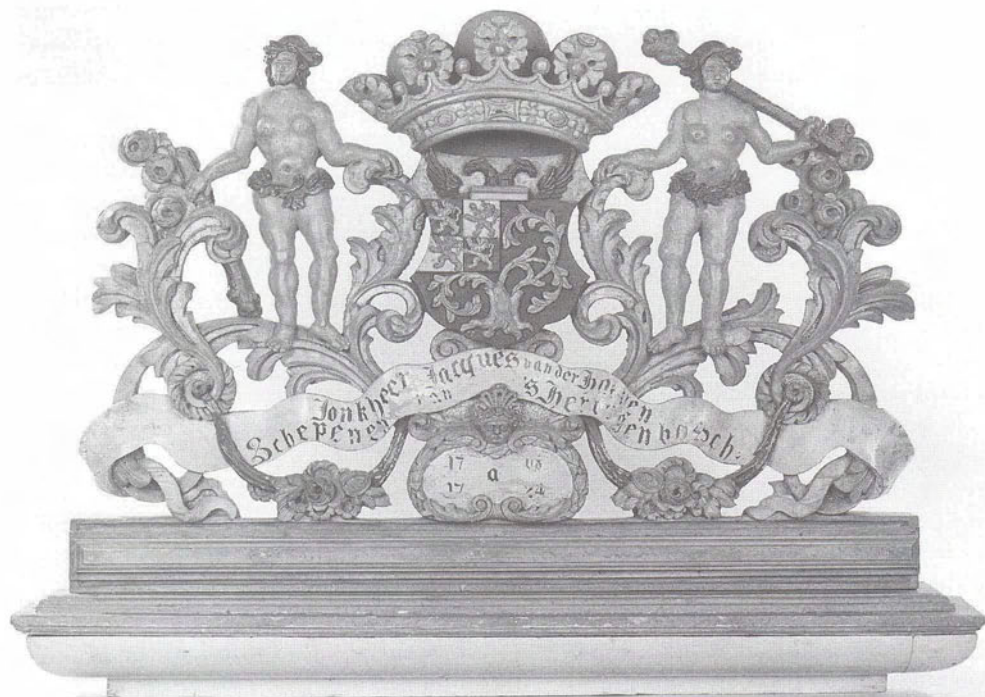
Van der Hoeven

Vervolgens gingen we het spoor volgen dat de naam Van der Hoeven bood. In de eerste helft van de achttiende eeuw was er bijna altijd wel een Jacob van der Hoeven lid van de raad. In de beginjaren van deze eeuw

was dit mr. Jacob van der Hoeven senior die heer van Heeswijk en Dinther was. In de jaren 1702, 1703, 1706 en 1712 bekleedde hij het schepenenambt.⁹ In 1713 werd hij president-schepen. Hij overleed in 1718. Zijn zoon, mr. Jacob van der Hoeven junior, erfde de heerlijkheid en trad ook qua publieke functies in de voetsporen van zijn vader. Ook hij was lid van de raad van 's-Hertogenbosch en was schepen in 1721, 1725, 1728 en 1734. Na zijn overlijden in 1739 werd hij begraven in de Sint-Jan.¹⁰ Aangezien de reglementen directe familiebanden tussen raadsleden niet toestonden, kunnen vader en zoon niet tegelijk in de raad hebben gezeten. De jaren dat een van hen het schepenenambt vervulde zijn niet in verband te brengen met de jaren 1708 en 1724 op het stadswapen. Los van het feit of dat als aaneengesloten periode is bedoeld of als twee losstaande jaartallen moet worden opgevat. Ook het gegeven dat Van der Hoeven senior in 1718 overleed en junior vóór 1721 geen belangrijke ambten in 's-Hertogenbosch vervuld heeft, maakt het onwaarschijnlijk dat de jaartallen in verbinding staan met een of beide jonkheren Van der Hoeven. Een andere merkwaardigheid is het woord 'schepenen' op de banderol. Ook in de achttiende eeuw kon dat niet anders bedoeld zijn dan als een meervoudsvorm. Het is vreemd dat er dan maar één naam bij staat. Of wordt met 'Jonkheer Jacques van der Hoeven' zowel vader als zoon bedoeld? Een andere mogelijkheid is dat de eerste regel van de banderol los staat van de tweede regel.

Stadsrekeningen

Een zekerheid bij het onderzoek naar de context van het steeds raadselachtiger wordende stadswapen was dat in ieder geval iemand opdracht moet hebben gegeven voor

het laten maken van het wapen en dat er voor betaald was. Aangezien de stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch uit de betreffende periode beknopt in druk zijn verschenen was het een kleine moeite om de rekeningen vanaf 1708 tot en met 1730 door te nemen. Slechts eenmaal werd, volgens deze opgave, in die periode een stadswapen op kosten van de stad gemaakt. In de rekening die loopt van 1 oktober 1714 tot 30 september 1715 wordt een aantal betalingen aan ambachtslieden genoemd voor het maken van 'een taaffereel om de namen van de heeren van de leeden, in ses colommen, tot aanwijssinge der commissien te stellen'.¹¹ Boven dit 'taffereel' was aldus de gedrukte rekening, een stadswapen met ornamenten gemaakt.¹² Het doel van het gemaakte 'taffereel' sluit aan op wat aangetroffen wordt in de resoluties uit 1711 waarin sprake is van

Het stadswapen van 's-Hertogenbosch als ornament van een 'commissiebord', vervaardigd in 1715
(Foto: Noordbrabants Museum).

het aanwijzen via loting van enkele heren van de leden, voor de commissiën. De stadsrekening zelf vermeldt niet meer dan Van Zuijlen had opgenomen in zijn gedrukte versie.¹³ De bijlagen van de betreffende rekening geven gelukkig wel meer details prijs.¹⁴

Een zekere Adam Schouw ontving op 12 maart 1715 twintig gulden van rentmeester J. van Heurn voor het maken van een 'taffereel' om de namen van de magistraat op te stellen. Beeldsnijder Adriaen de Loo had het stadswapen gesneden met twee wilde mannen en een kroon met looftwerk. Daar doorheen was een lint gevlochten. Dit alles

voor een 'tafereel' wegens roulering van de commissiën op de respectieve rekeningen aldus de betreffende bijlage. Adriaen de Loo kreeg voor dit werk en het hout dat hij had moeten aanschaffen 36 gulden en vier stuivers. Het schilderwerk was voor 22 gulden en tien stuivers verricht door Jacobus Bisschop. De namen van de heren van de leden waren achtmaal geschreven door G. Roels. Ook in deze bijlage wordt vermeld dat dit was wegens de roulering van de commissies op de respectieve rekeningen. Als laatste werd op 12 september door de schepenen opdracht gegeven om aan Jacobus Bisschop zes gulden en zes stuivers te betalen wegens het schilderen van 'een Cap van een bort' en het vergulden en het 'gout verschoten' daarvan. Bij genoemd bedrag waren de kosten voor de beeldsnijder om het kroontje te maken, inbegrepen. Uit de omschrijvingen in de bijlagen van de stadsrekening van 1714-1715, zou geconcludeerd kunnen worden dat hiermee het zogenaamde deurstuk met stadswapen uit de collectie van het museum bedoeld wordt. Het museumvoorwerp komt overeen met de beschrijvingen in de bijlagen. Het lint dat beeldsnijder Adriaen de Loo door het loofwerk gevlochten heeft kan de banderol zijn waarop jonkheer Jacques van der Hoeven is vermeld. Daarnaast maken de bijlagen melding van de functie van het houtwerk. Onder het stadswapen was een bord waarop door G. Roels de namen van de heren leden van de raad geschreven waren, die de commissiën hadden over de zeven rekeningen. Hoe de raadsleden aan die commissie kwamen, was in de resoluties van 28 oktober en 5 december 1711 vastgelegd. Vermoedelijk was het bord verdeeld in zeven kolommen, voor iedere rekening een kolom, waar onder elkaar de namen werden geschreven van de raadsleden die de desbetreffende rekening in commissie hadden of hadden gehad.

Merkwaardig is wel dat in de stadsrekening over zes kolommen wordt gerept terwijl er zeven rekeningen in de resolutie worden genoemd. In de bijlagen wordt de indeling in kolommen niet genoemd. Bevreemdend is ook dat G. Roels uitbetaald werd voor het schrijven van acht namen terwijl er maar zeven leden van de magistraat een rekening in commissie hadden. Was de achtste naam die van Jacques van der Hoeven? Waarschijnlijk wel. Hiermee zou dan mr. Jacob van der Hoeven senior mee bedoeld zijn. Hij was van 1 oktober 1713 tot 1 oktober 1714 president-schepenen van de raad. Het is goed mogelijk dat als een eerbewijs zijn naam op het geheel vermeld is. Van der Hoeven senior was als president-schepenen tenslotte primus inter pares. Een andere verklaring zou zijn dat hij mogelijk opdracht heeft gegeven tot het laten maken van het houten namenbord met stadswapen.

Resterende raadsels

Onduidelijk is nog steeds het verband van het woord 'schepenen' op de banderol. Dat er Jacques van der Hoeven mee wordt bedoeld is gezien de meervoudsvorm onwaarschijnlijk. Een verbinding met de namenlijst op het bord is ook vreemd omdat het schepenenambt niet gecombineerd mocht worden met andere functies zoals de commissie van een rekening. Ook is nog niet opgehelderd waar de jaartallen 1708 en 1724 op duiden. Zijn zij misschien naderhand aangebracht? Een mogelijkheid zou kunnen zijn dat ze verwijzen naar veranderingen in het systeem van roulerende ambten waar de commissiën van de rekeningen een onderdeel van waren. Op 11 november 1702 besloot de magistraat van 's-Hertogenbosch om voortaan een aantal ambten alleen onder elkaar te laten rouleren. In 1718 werd bepaald dat

nieuwe leden van de raad pas in aanmerking kwamen voor een roulerend ambt als de veertig regenten die in 1718 zitting hadden allen opnieuw een roulerend ambt hadden bekleed. Dit veroorzaakte een groot ongenoegen onder de nieuw aangekomen leden. Behalve dat zijzelf niet in aanmerking kwamen voor een ambt werden zij ook uitgesloten van de verdeling van de zogenaamde kleine ambtstour: het verlenen van allerlei kleine ambten aan familieleden. In 1722 werd de regeling ietwat versoepeld. De jonge regenten gingen echter door met procederen, zelfs tot de Raad van Brabant. In 1725 kwam men tot een schikking en werd ondermeer het nepotisme afgeschaft.¹⁵ Tot dusver is er echter geen relatie met de jaartallen bij 'ons' stadswapen.

Waar het bord met namen gestaan heeft is onbekend. In ieder geval in eerste instantie ergens in het Bossche stadhuis. Vermoedelijk in de raadszaal of in de 'financiekamer'. Op een of andere wijze is het naderhand op kasteel Heeswijk terecht gekomen. Een mogelijkheid is dat het geheel of alleen het wapen, nadat het bord vol geschreven was, naar kasteel Heeswijk is gebracht vanwege het opschrift 'jonkheer Jacques van der Hoeven'. Dit zou dan gedaan kunnen zijn door Van der Hoeven senior of junior, of door de zwager van junior, Cornelis Speelman. Alle drie waren opeenvolgend heer van Heeswijk. Speelman was via zijn echtgenote de erfgenaam van Van der Hoeven junior en ook hij was lid van de magistraat van 's-Hertogenbosch. Een andere mogelijke route loopt via A.J.L. baron Van den Bogaerde van Terbrugge die in 1835 de grondheerlijkheden Heeswijk en Dinther aankocht en zich op kasteel Heeswijk vestigde. Hier was ook zijn omvangrijke en beroemde verzameling van antiquiteiten en kunstvoorwerpen te bewonderen. Was het stadswapen daar een onderdeel van, na door Van den Bogaerde

of door zijn zoons verworven te zijn? Ten behoeve van de veiling van deze stukken in de jaren 1899-1902 zijn er door het veilinghuis Frederik Muller een zevental veilingcatalogi samengesteld met uitgebreide beschrijvingen en foto's.¹⁶ Het stadswapen van 's-Hertogenbosch is hier echter niet in opgenomen. Dit lijkt in tegenspraak te zijn met de handelingen van het Provinciaal Genootschap uit 1901 waarin melding wordt gemaakt van de aankoop van het stadswapen 'op de verkoop van Heeswijk'. Heeft het Genootschap het stadswapen misschien buiten de officiële veiling om gekocht? Als het stadswapen niet tot de collectie Van den Bogaerde behoorde maar al eerder deel uit maakte van de inventaris van het kasteel is dit niet zo vreemd.

Conclusie

Na nader onderzoek blijven er nog veel vragen over omtrent het stadswapen van 's-Hertogenbosch, dat in de vaste collectie van het Noordbrabants Museum getoond wordt. Wel kan op grond van de stadsrekening over het jaar oktober 1714 tot oktober 1715, inmiddels geconcludeerd worden dat de makers van het houten voorwerp in de loop van 1715 door de stadsrentmeester zijn betaald. Ook de namen van de makers zijn bekend: Adam Schouw, Adriaen de Loo, Jacobus Bisschop en G. Roels. Gebleken is tevens dat het stadswapen diende als decoratie van een bord dat zich eronder bevond. Hierop waren de namen van de raadsleden geschreven die de zeven rekeningen in commissie hadden. Hoe de leden die commissies verkregen, is beschreven in de resoluties van 28 oktober en 5 december 1711. Deze resoluties worden in het opschrift onder het wapen genoemd. De verklaringen van de resterende opschriften blijven echter speculatief. Ook de vraag waar het geheel

gestaan heeft, en hoe en wanneer het object uiteindelijk op kasteel Heeswijk terecht is gekomen, kan tot nu toe alleen met vermoedens worden beantwoord. ■

Noten

1. Inventarisnummer 1551 (vanaf verwerving door museum ongewijzigd). Met dank aan het Noordbrabants Museum en in het bijzonder aan drs. Charles de Mooij, conservator van de historische afdeling voor zijn commentaar.
2. Deze tekst is op de afbeelding niet te zien. Een bezoek aan de historische afdeling van het Noordbrabants Museum zal de lezer echter overtuigen.
3. A.J.L. baron Van den Bogaerde van Terbrugge (1787-1855) was van 1830 tot 1842 gouverneur van Noord-Brabant. Hij richtte mede het Provinciaal Genootschap op. In 1835 kocht hij de grondheerlijkheden Heeswijk en Dinther en ging hij op het kasteel te Heeswijk wonen. Zijn steeds groeiende verzameling kunst en antiek was hier in het 'Museum van den Bogaerde' voor iedereen te bezichtigen.
4. Het object stond opgesteld in kabinet E 'Administratie'.
5. Vanaf 1925 was het museum gehuisvest geweest in de voormalige Sint Jacobskerk in de Bethaniestraat in 's-Hertogenbosch.
6. Stadsarchief 's-Hertogenbosch (GAHT), Oud-Archief (OA), inv.nr. A183.
7. GAHT, OA, inv.nrs. A97 en A331 (minuten van de resoluties). De resoluties van 5 december volgen direct op die van 28 oktober 1711.
8. De rekeningen waarover geloot zou worden, waren de twee stadsrekeningen, en de rekeneingen van het grootgasthuis, het geefhuis, de kerken, het weeshuis en het leprozenhuis. De twee rekeningen van de stad werden aangeduid als de rente- en de politierekening. De commissie over de politierekening behelsde het toezicht op de dagelijkse uitgaven van de stad. De commissie over de renterekening hield het toezicht in over de kapitaalrekeningen van 's-Hertogenbosch.
9. Het ambtsjaar liep van 1 oktober, Bavo of Sint Remeys, tot 1 oktober het daarop volgende jaar. In de tekst zijn steeds de beginjaren aangegeven.
10. K. Brouwer, A. Meijer, E. Schellekens, De Heeren van de Leeden. Een prosopografisch onderzoek naar het regentenpatriciaat van 's-Hertogenbosch in de periode 1710-1740 (niet uitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, 1983) p.29.
11. Kapittel 17: Uitgaven tot opbouw en ameublement van het stadhuis.
12. R.A. van Zuijlen, Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch chronologisch opgemaakt en de voornaamste gebeurtenissen bevattende (stadsrekeningen van het jaar 1399-1800) ('s-Hertogenbosch, 1863) deel 3 p. 1633.
13. GAHT, OA, inv.nr. B220
14. GAHT, OA, inv.nr. B86. Van iedere uitgave is een opdracht tot uitbetaling, met een omschrijving van de gedane werkzaamheden, bewaard gebleven.
15. K. Brouwer, e.a., a.w., p. 28-36; J.C.A. Hezenmans, 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1798. Historische Studiën ('s-Hertogenbosch, 1899; herdruk 1977) p. 339; J. van Heurn, Historie der stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch (Utrecht, 1776-1778) deel 3, 1648-1729.
16. Rijksarchief in Noord-Brabant, Archief van de familie van den Bogaerde van Terbrugge en aanverwante families (1600-1974), inventaris 094.01, inv.nrs. 706, 709. Catalogue des collections d'antiquités au château de Heeswijk musée "Baron van den Bogaerde", Amsterdam 1899-1902, 7 delen.